IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 01. Oktabr, 2026

VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGI PROFILAKTIKASIGA YO‘NALTIRILGAN TARBIYAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANING MAZMUNI

Nazarova Ra’no Sidiq qizi
Pedagogika fanlari bo‘yicha
falsafa doktori (PhD)
A.Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23164745

Annotatsiya. Maqolada voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi profilaktikasiga yo‘naltirilgan tarbiyaviy pedagogik texnologiyaning maqsadi, mazmuni va tarkibiy tuzilishi yoritiladi. Unda axborot-tayyorlov, tashkiliy-faoliyat va natijaviy-baholash bosqichlari, shuningdek mashqlar, ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyat, suhbat, bahs va ish daftari kabi metodik vositalarning o‘rni ochib beriladi. Maqolada oila va ta’lim muassasasi hamkorligi, o‘zini nazorat qilish, huquqiy savodxonlik, muloqot madaniyati va qadriyatli munosabatlarni shakllantirish texnologiyaning asosiy mazmuniy yo‘nalishlari sifatida tavsiflanadi.
Kalit so‘zlar: tarbiyaviy pedagogik texnologiya, huquqbuzarlik profilaktikasi, voyaga yetmaganlar, oila, ta’lim muassasasi, hamkorlik, o‘zini nazorat qilish, huquqiy savodxonlik, muloqot.

Аннотация. В статье раскрываются цель, содержание и структура воспитательной педагогической технологии, направленной на профилактику правонарушений несовершеннолетних. Рассматриваются информационно-подготовительный, организационно-деятельностный и результативно-оценочный этапы, а также роль упражнений, творческих заданий, проблемных ситуаций, беседы, дискуссии и рабочих тетрадей. Взаимодействие семьи и образовательного учреждения, самоконтроль, правовая грамотность, культура общения и ценностное отношение характеризуются как основные содержательные направления технологии.
Ключевые слова: воспитательная педагогическая технология, профилактика правонарушений, несовершеннолетние, семья, образовательное учреждение, сотрудничество, самоконтроль, правовая грамотность.

Abstract. The article describes the purpose, content and structural organization of an educational pedagogical technology aimed at preventing juvenile delinquency. It presents the information-preparatory, organizational-activity and result-assessment stages and explains the role of exercises, creative tasks, problem situations, dialogue, discussion and workbooks. Family-school cooperation, self-control, legal literacy, communication culture and value-based attitudes are characterized as the core content areas of the technology.
Keywords: educational pedagogical technology, juvenile delinquency prevention, minors, family, educational institution, cooperation, self-control, legal literacy.

KIRISH

Voyaga yetmaganlar xulqida huquqqa zid holatlarning oldini olish faqat ma’muriy yoki nazorat choralariga tayangan holda barqaror natija bermaydi. Pedagogik nuqtayi nazardan profilaktika o‘quvchining ijtimoiy tajribasini boyitish, o‘z xatti-harakatlarini anglash va boshqarish, huquq va majburiyatlarni tushunish, muammoli vaziyatda maqbul qaror tanlash hamda oila va maktabdagi konstruktiv munosabatlarni mustahkamlash jarayoni sifatida tashkil etilishi kerak. Shu sababli profilaktik faoliyatni aniq maqsad, bosqich, metod, vosita va baholash mezonlariga ega tarbiyaviy pedagogik texnologiya shaklida loyihalash yo‘nalishi uchun muhim metodik masala hisoblanadi.

O‘zbek pedagogik tadqiqotlarida xavf guruhidagi bolalar bilan olib boriladigan ishlar tarbiyaviy ta’sirni faollashtirish, bolaning ijtimoiy integratsiyasini qo‘llab-quvvatlash va oilaning tarbiyaviy resurslarini ishga solish bilan bog‘lanadi. A.M. Musurmanova ijtimoiy-huquqiy xatar guruhiga mansub bolalar bilan tarbiyaviy ishlarni faollashtirish ularning jamiyatga integratsiyasini ta’minlaydigan muhim pedagogik omil ekanini ko‘rsatadi. Bu yondashuv profilaktikani muammo yuzaga kelgandan keyingi reaksiyadan ko‘ra, bolaning ijobiy resurslarini oldindan rivojlantirishga yo‘naltirish zarurligini anglatadi[1].

Rossiya tadqiqotlarida profilaktika tizimli va maqsadli pedagogik faoliyat sifatida talqin qilinadi. T.V. Nichishina maktab va oilada deviant xulqning oldini olishda pedagogik diagnostika, individual yondashuv, ota-onalar bilan ishlash va korreksion-tarbiyaviy tadbirlarning uyg‘unligini ta’kidlaydi. I.S. Krutko va A.V. Ponomarev preventologik yondashuvda xavf omillarini erta aniqlash, himoya omillarini kuchaytirish va profilaktik ta’sirlarni bosqichma-bosqich tashkil etishni asoslaydi[2].

Xorijiy tadqiqotlarda ham yoshlar o‘rtasida xavfli xulqning oldini olish uchun hamkorlik va ijtimoiy muhitning tarbiyaviy imkoniyatlarini birlashtirishga katta e’tibor beriladi. J.J. Sugimoto-Matsuda va K.L. Braun yoshlar zo‘ravonligining oldini olishda turli subyektlar hamkorligi siyosat va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirishini ko‘rsatadi. I. Blažević esa oila, maktab va tengdoshlar ta’siri bolalarning ijtimoiy rivojlanishida o‘zaro bog‘langan tizim sifatida ishlashini qayd etadi[3].

Maqolaning maqsadi voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi profilaktikasiga yo‘naltirilgan tarbiyaviy pedagogik texnologiyaning mazmuni, bosqichlari, tamoyillari, metodlari, shakllari va vositalarini tizimlashtirish hamda uni oila va ta’lim muassasasi hamkorligi doirasida qo‘llashning metodik xususiyatlarini ochib berishdan iborat.

---

[1]Мусурманова А.М. Активизация воспитательной работы среди детей группы социально-правового риска – эффективный путь их интеграции в общество. [Электронный ресурс]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/aktivizatsiya-vospitatelnoy-raboty-sredi-detey-gruppy-sotsialno-pravovogo-riska-effektivnyy-put-ih-integratsii-v-obschestvo.

[2]Ничишина Т.В. Профилактика девиантного поведения несовершеннолетних в школе и семье: пособие для педагогов учреждений образования. – Минск: Национальный институт образования, 2018; Крутько И.С., Пономарев А.В. Введение в превентологию: учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2019. – 143 с. URL: https://www.directmedia.ru/book-697286-vvedenie-v-preventologiyu/.

[3]Sugimoto-Matsuda J.J., Braun K.L. The Role of Collaboration in Facilitating Policy Change in Youth Violence Prevention: A Review of the Literature // Prevention Science. – 2014. – Vol. 15, No. 2. – P. 194–204. DOI: 10.1007/s11121-013-0369-7; Blažević I. Family, Peer and School Influence on Children’s Social Development // World Journal of Education. – 2016. – Vol. 6, No. 2. – P. 42–49. DOI: 10.5430/wje.v6n2p42.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy va empirik materiallarni uyg‘unlashtirish asosida olib borildi. Pedagogik, psixologik va ijtimoiy-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, pedagogik kuzatish, anketa, suhbat, ekspert baholash va pedagogik tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning empirik bazasida 302 nafar voyaga yetmagan o‘quvchi va ularning ota-onalari ishtirok etdi; pedagogik texnologiya doirasidagi mashg‘ulotlar tajriba guruhida maqsadli ravishda tashkil etildi.

Texnologiyani loyihalashda oilaga yo‘naltirilgan, kompleks va tizimli yondashuvlar tayanch sifatida olindi. Oilaga yo‘naltirilgan yondashuv bolaning xulqiga ta’sir qiluvchi oilaviy omillarni e’tiborga olib, ota-onani tarbiyaviy jarayonning faol subyektiga aylantirishni nazarda tutdi; kompleks yondashuv pedagog, ota-ona, psixolog va boshqa zarur mutaxassislar resurslarini birlashtirdi; tizimli yondashuv esa barcha ta’sirlarni izchil bosqichlarga joylashtirdi. M. Ljubetić, A. Mandarić Vukušić va K. Pezo pedagog va ijtimoiy yordam mutaxassislarining hamkorligi murakkab bolalar va oilalar muammolarini yaxlit hal etish uchun zarurligini ko‘rsatadi[4].

Texnologiyaning tamoyillari sifatida insonparvarlik, shaxsning uzluksiz rivojlanishi, o‘z-o‘zini tartibga solish, tizimlilik, muvaffaqiyatga yo‘nalganlik va bir-birini to‘ldirish tamoyillari belgilandi. Ushbu tamoyillar pedagogik ta’sirni bolaga tashqi bosim sifatida emas, balki uning ichki imkoniyatlarini faollashtiradigan va ijtimoiy jihatdan maqbul xulqni ongli tanlashga olib keladigan faoliyat sifatida tashkil etishga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida tarbiyaviy pedagogik texnologiya uch bosqichli tizim sifatida shakllantirildi: axborot-tayyorlov, tashkiliy-faoliyat va natijaviy-baholash. Axborot-tayyorlov bosqichida o‘quvchining xulqiy holati, oilaviy muhit, o‘zini nazorat qilish darajasi, muloqot xususiyatlari va profilaktik ehtiyojlari aniqlanadi. Tashkiliy-faoliyat bosqichida o‘quvchi, ota-ona va pedagog bilan maqsadli mashg‘ulotlar o‘tkaziladi; natijaviy-baholash bosqichida esa ko‘nikma va munosabatlardagi o‘zgarishlar belgilangan mezonlar asosida tahlil qilinadi.

1-jadval

Tarbiyaviy pedagogik texnologiyaning tarkibiy tuzilishi

Bosqich	Asosiy vazifa	Metod va vositalar	Kutiladigan pedagogik natija
Axborot-tayyorlov	muammo va ehtiyojlarni aniqlash, hamkorlik maqsadini belgilash	kuzatish, anketa, suhbat, diagnostik ish varag‘i	individual tarbiyaviy yo‘nalish aniqlanadi
Tashkiliy-faoliyat	ijtimoiy-adaptiv va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish	mashq, ijodiy topshiriq, muammoli vaziyat, bahs, hikoya, ish daftari	ongli xulq tanlovi va konstruktiv muloqot mustahkamlanadi
Natijaviy-baholash	o‘zgarishlarni baholash va keyingi vazifalarni belgilash	refleksiya, qayta diagnostika, ekspert bahosi, suhbat	ko‘nikmalar dinamikasi aniqlanib, individual tavsiya ishlab chiqiladi

[4] Ljubetić M., Mandarić Vukušić A., Pezo K. Pedagogues and Social Workers – Challenges of Collaboration // European Scientific Journal. – 2018. – Vol. 14, No. 6. DOI: 10.19044/esj.2018.c3p14. URL: https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/10591

Texnologiyaning metodik yadrosi o‘quvchini tayyor ko‘rsatmaga bo‘ysundirish emas, balki vaziyatni tushunish, o‘z hissiyot va impulslarini nazorat qilish, tanlov oqibatini oldindan ko‘ra olish va ijtimoiy maqbul qarorni mustaqil asoslashga o‘rgatishdan iborat. Shu maqsadda muammoli vaziyatlar, “agar shunday bo‘lsa nima qilaman?” turidagi case-topshiriqlar, fikrni himoya qilish va qarshi fikrni tinglashga yo‘naltirilgan bahslar, hissiyotlarni nomlash hamda boshqarishga qaratilgan mashqlar, kun tartibi va shaxsiy maqsadlarni rejalashtirish varaqalari qo‘llanadi.

Ish daftari va ish varaqlari texnologiyaning muhim vositasi bo‘lib, ular o‘quvchining faoliyatini vizuallashtirish va refleksiyani muntazam tashkil etishga xizmat qiladi. Ish daftarida “mening maqsadim”, “bugungi tanlovim”, “qarorimning oqibati”, “men qanday his qildim?”, “muammoni boshqa yo‘l bilan qanday hal qilish mumkin?” kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bu vositalar tarbiyaviy ishni bir martalik suhbatdan izchil o‘z-o‘zini kuzatish va o‘zgarishni anglash jarayoniga aylantiradi.

Ota-onalar bilan ishlash texnologiyaning alohida bloki sifatida tashkil etiladi. Unga tarbiya uslublarini tahlil qilish, bolaning hissiyotini inkor etmasdan tinglash, ijobiy xulqni rag‘batlantirish, oilaviy nizolarda g‘azabni boshqarish, qoida va chegaralarni izchil belgilash, farzand bilan muntazam sifatli muloqot tashkil etish bo‘yicha mashqlar kiradi. Bunda ota-onadan pedagogik faoliyatni to‘liq takrorlash emas, maktabda shakllantirilayotgan ko‘nikmalar uchun kundalik mustahkamlovchi muhit yaratish talab etiladi.

2-jadval

Texnologiyaning mazmuniy yo‘nalishlari va metodik vositalari

Mazmuniy yo‘nalish	Shakllantiriladigan sifat/ko‘nikma	Mos metodik vosita
O‘zini nazorat qilish	hissiyot, impuls va xatti-harakatni boshqarish	o‘zini kuzatish varag‘i, refleksiya, vaziyatli mashq
Huquqiy savodxonlik	huquq va majburiyatni anglash, oqibatni baholash	case, savol-javob, huquqiy vaziyat tahlili
Ratsional qaror	muqobil variantlarni qiyoslash, mas’uliyatli tanlov	muammoli topshiriq, qaror daraxti, bahs
Muloqot va empatiya	tinglash, tushunish, nizoni konstruktiv hal qilish	rolli mashq, juftlikdagi suhbat, “men-xabar”
Qadriyatli munosabat	ijtimoiy me’yor, mas’uliyat, prosotsial pozitsiya	hikoya tahlili, oilaviy qo‘shma topshiriq, refleksiv yozuv

Texnologiya doirasida formal ta’lim bilan cheklanib qolmasdan, nonformal va informal tarbiyaviy shakllardan foydalanish maqsadga muvofiq. Seminar-amaliy mashg‘ulot, individual suhbat, ota-onalar uchun trening, oilaviy qo‘shma vazifa, maktabdan tashqari loyiha va mustaqil ish shakllari bir-birini to‘ldiradi. Shu tariqa profilaktik tarbiya o‘quvchining faqat maktabdagi xulqiga emas, uning real hayotiy muhitdagi tanlovi va munosabatlariga yo‘naltiriladi.

MUHOKAMA

Tarbiyaviy pedagogik texnologiyani mazmunan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, huquqbuzarlik profilaktikasi alohida “profilaktika tadbiri”dan ko‘ra kengroq pedagogik tizimdir. Agar faoliyat faqat ogohlantirish, nazorat va huquqiy ma’lumot berish bilan cheklansa, o‘quvchining ichki xulq boshqaruvi va qaror qabul qilish mexanizmlari yetarli darajada

rivojlanmasligi mumkin. Shu sababli metodika huquqiy bilimni hissiy-irodaviy o‘zini boshqarish, kommunikativ madaniyat va qadriyatli tanlov bilan integratsiyalashi zarur.

Maktab va oilaning hamkorligi bu texnologiyada tashkiliy talab emas, pedagogik ta’sirning uzluksizligini ta’minlaydigan mexanizm sifatida qaraladi. Blažević ta’kidlaganidek, bolaning ijtimoiy rivojlanishiga oila, tengdoshlar va maktab bir vaqtda ta’sir ko‘rsatadi; ushbu ta’sirlarni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi. Shuningdek, Sugimoto-Matsuda va Braun ham yoshlar xavfli xulqining oldini olishga qaratilgan dasturlarda hamkorlik turli darajadagi resurslarni birlashtirish imkonini berishini qayd etadi[5].

Mazkur texnologiyaning asosiy metodik qiymati uning qayta qo‘llanishi mumkin bo‘lgan aniq tuzilishga ega ekanligidadir. Pedagog maqsadni umumiy “huquqbuzarlikni kamaytirish” ko‘rinishida emas, balki rivojlantiriladigan konkret ko‘nikmalar orqali belgilaydi; har bir ko‘nikmaga mos topshiriq va vosita tanlaydi; oila bilan mustahkamlovchi faoliyatni tashkil etadi; so‘ng belgilangan mezon asosida o‘zgarishni baholaydi. Bu mantiq texnologiyani turli sinf, hudud va tarbiyaviy vaziyatlarga moslashtirish imkonini beradi.

Pedagogik texnologiyani qo‘llashda etik jihatlar ham muhim: o‘quvchini “huquqbuzar” yoki “muammoli bola” sifatida yorliqlashdan saqlanish, uning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, xato va qiyinchilikni shaxsiy nuqson emas, rivojlanish ehtiyoji sifatida ko‘rish zarur. Insonparvarlik va o‘z-o‘zini tartibga solish tamoyillari aynan shu talabni ta’minlaydi. Profilaktik tarbiya bolani jazodan qo‘rqishga emas, o‘z xatti-harakati va uning oqibatlari uchun ongli mas’uliyatni qabul qilishga olib kelishi kerak.

XULOSA

Voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi profilaktikasiga yo‘naltirilgan tarbiyaviy pedagogik texnologiya maqsad, bosqich, tamoyil, metod, shakl, vosita va baholash mezonlari o‘zaro bog‘langan yaxlit metodik tizim sifatida qaraladi. Uning mazmuni o‘zini nazorat qilish, huquqiy savodxonlik, ratsional qaror qabul qilish, muloqot va empatiya hamda qadriyatli munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Texnologiyaning axborot-tayyorlov, tashkiliy-faoliyat va natijaviy-baholash bosqichlari profilaktik tarbiyaviy ishlarni tartibli va takror qo‘llash mumkin bo‘lgan jarayonga aylantiradi. Mashqlar, ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, suhbat, bahs, ish daftar va varaqlari hamda ota-onalar bilan pedagogik treninglar ushbu jarayonning asosiy metodik vositalarini tashkil etadi. Oila va ta’lim muassasasining kelishilgan faoliyati esa maktabda shakllantirilgan ko‘nikmalarni o‘quvchining kundalik hayotida mustahkamlash imkonini beradi.

[5] Blažević I. Family, Peer and School Influence on Children’s Social Development // World Journal of Education. – 2016. – Vol. 6, No. 2. – P. 42–49. URL: https://doi.org/10.5430/wje.v6n2p42; Sugimoto-Matsuda J.J., Braun K.L. The Role of Collaboration in Facilitating Policy Change in Youth Violence Prevention: A Review of the Literature // Prevention Science. – 2014. – Vol. 15, No. 2. – P. 194–204. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4704786/

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мусурманова А.М. Активизация воспитательной работы среди детей группы социально-правового риска – эффективный путь их интеграции в общество.
2. Ничишина Т.В. Профилактика девиантного поведения несовершеннолетних в школе и семье: пособие для педагогов учреждений образования. – Минск: Национальный институт образования, 2018.
3. Крутько И.С., Пономарев А.В. Введение в превентологию: учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2019. – 143 с.
4. Mamanazarov B.Q., Rustamov U.R., Bekzatova Sh. Zamonaviy ta’limda ijtimoiy hamkorlikni amalga oshirish faoliyatining mazmuni va xususiyatlari // Academic Research in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 1, Issue 3.
5. Blažević I. Family, Peer and School Influence on Children’s Social Development // World Journal of Education. – 2016. – Vol. 6, No. 2. – P. 42–49. DOI: 10.5430/wje.v6n2p42.
6. Sugimoto-Matsuda J.J., Braun K.L. The Role of Collaboration in Facilitating Policy Change in Youth Violence Prevention: A Review of the Literature // Prevention Science. – 2014. – Vol. 15, No. 2. – P. 194–204. DOI: 10.1007/s11121-013-0369-7.
7. Ljubetić M., Mandarić Vukušić A., Pezo K. Pedagogues and Social Workers – Challenges of Collaboration // European Scientific Journal. – 2018. – Vol. 14, No. 6.
8. Теплова Т.Э., Васякина Ю.М. Гуманистическая сущность принципов воспитания // Экономика и социум. – 2016. – № 12-3 (31).